
Бунтарки:
НОВІ ЖІНКИ
і модерна
нація

Есеї

Київ
«СМОЛОСКІП»
2020

УДК 821.161.2.09(082)

Б91

Перед вами книжка про справжніх бунтарок — українських письменниць другої половини XIX та початку XX століття, які знаходять свої голоси у літературі й публіцистиці та починають відстоювати власний простір — як приватний, так і публічний. Дванадцять історій про життя та творчість Марко Вовчок, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Наталі Кобринської Людмили Старицької, Ірини Вільде, Софії Яблонської та ще кількох інших, не менш знакових авторок, які говорили про нову жінку у своїх творах.

За підтримки Heinrich-Böll-Stiftung, Бюро Київ — Україна

Обкладинка створена за мотивами ескізів
художниці-авангардистки Олександри Екстер.

ISBN 978-617-7622-21-4

© Віра Агєєва, упорядкування, наукова редакція, передмова, 2020

© Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні, 2020

© «Смолоскип», 2020

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

9

Віра Агеева

МАРКО ВОВЧОК: ВИБОРТИ
МІСЦЕ В КАНОНІ

27

Ольга Полюхович

УКРАЇНСЬКІ АРИСТОКРАТКИ
ТА АРИСТОКРАТИ: САЛОННА
РОМАНТИКА І КУЛЬТУРНЕ
ПРОСВІТНИЦТВО У ТВОРЧОСТІ
ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

57

Ірина Борисюк

КРАСА, КОНТРОЛЬ І ПРАЦЯ
У ПРОЗІ НАТАЛІ КОБРИНСЬКОЇ

81

Ірина Борисюк

МІЖ СЛОВОМ І МОВЧАННЯМ:
ЛЮБОВ, СМЕРТЬ
І КВІТИ У ТВОРЧОСТІ
УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

121

Ольга Полухович

«БУТИ І СОБІ САМІЙ
ЦІЛЛЮ»: АКТИВНИЙ
І СПОГЛЯДАЛЬНИЙ ФЕМІНІЗМ
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

155

Оксана Пашко

ГРИЦЬКО ГРИГОРЕНКО:
ПРИВАТНЕ ЯК «ЧИСТА ДРУЖБА»,
СУСПІЛЬНЕ ЯК ВЗАЄМОДОПОМОГА

177

Віра Агеева

АСПАЗІЯ Й ПЕНЕЛОПА,
АБО ПРО ЖІНОЧІ
АЛЬТЕРНАТИВИ

203

Олена Пелешенко

ОРФЕЙ ІЗ ЖІНОЧИМ ОБЛИЧЧЯМ:
ТВОРЧІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ
ПРИЗМУ ФЕМІНІСТИЧНОЇ ОПТИКИ

227

Олена Пелешенко

МІЖ МИСТЕЦТВОМ ТА РОДИННИМ
ВОГНИЩЕМ: НАРИС ІЗ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ
НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО

261

Оксана Пашко

НАДІЯ СУРОВЦОВА

291

Віра Агеева

ІРИНА ВІЛЬДЕ. ЯК ВИЖИТИ, КОЛИ
РУЙНУЄТЬСЯ ПАТРІАРХАЛЬНИЙ ДІМ?

315

Оксана Щур

ПОДОРОЖНИЦЯ СОФІЯ ЯБЛОНСЬКА

341

Вступне
СЛОВО

Наприкінці XIX століття враз стали повсюдно вживати словосполучення «війна статей». Саме тоді перейшли в нову фазу процеси, що наростали ще від часів Великої французької революції. Декому здавалося, ніби активна, вимоглива й незалежна Нова жінка зруйнує самі основи усталеного патріархального ладу. Це жінка, яка вийшла в публічний простір, створила конкуренцію на ринку праці, почала боротьбу за політичні права. І що важливо, дедалі більше вчилася сама розповідати про себе. У плеяді класиків тої доби такі блискучі авторки, як Вірджинія Вулф, Олів Шрайнер, Гертруда Стайн.

У вітчизняній літературі заявили тоді про себе десятки цікавих письменниць. На відміну від попереднього періоду, тепер вони здебільшого вже не хотіли ховатися за чоловічими псевдонімами (згадаймо хоча б Жорж Санд, Джордж Еліот, Марка Вовчка...), сміливіше говорили про жіночий досвід і жіночі цінності. Коли випадок Марка Вовчка, яка жила з власних літературних гонорарів, виглядав майже унікальним, то з появою періодики, видавництва (особливо після скасування під час революції 1905 року злополучного царського Емського указу про заборону української мови) представницям «слабкої статі» стало легше заробляти учительською, перекладацькою, редакторською працею. З'являються авторитетні жінки-науковиці, як, скажімо, професорка

Харківського університету Олександра Єфименко. Вона здобула докторський ступінь *honoris causa*, дуже багато зробила для дослідження й популяризації історії України. 1907 року її запросили викладати в Петербург. Лекції Олександри Єфименко на Бестужевських жіночих курсах (жінкам ще не дозволяли навчатися в університетах, і мережа курсів стала такою собі паралельною системою освіти) збирали величезні аудиторії. Вона вміла говорити емоційно й дохідливо, водночас не поступаючись глибиною аналізу.

В Україні подолання патріархальних звичаїв і стереотипів прискорювалося не в останню чергу ще й через причетність жінок до національно-визвольних і революційних рухів, діяльності політичних партій. Цікаві образи таких «професійних революціонерок» з'явилися і в нашій белетристиці — скажімо, у романах Володимира Винниченка чи новелах Михайла Коцюбинського. Особливістю вітчизняного фемінізму рубежу віків було якраз те, що в програмних документах емансипаційних організацій і груп ішлося про обов'язок їхніх членів служити національній справі.

Жінка завжди мусила долати диктат традиції, яка заповідала їй пасивність і покору. У колоніального народу, стверджувала Ольга Кобилянська, саме жінки менш залежні від opinії загалу, від тиску всезагального блага, того Великого Іншого, і водночас схильні надавати більшу вагу індивідуальним цінностям, чутливіші до оновлювальних культурно-духовних процесів.

Про недовіру до авторитетів і традицій, про намагання відкорегувати рецепцію, реінтерпретувати явища, тенденції чи процеси в літературі часто свідчить інтерес до автобіографічних жанрів. Можливо, саме тому модерні авторки так охоче зверталися до різних форм автобіографічного письма. Попри несхожі жанрові

й стильові орієнтації, у цих текстах відчитуються інваріанти одного, сказати б, життєвого чи особистісного сюжету: йдеться про історію формування нової жінки, про болісне виламування з патріархальних структур і віднайдження власної самототожності. «Дух часу» (якщо скористатися промовистою назвою повісті Наталії Кобринської) проникав у добропорядні патріархальні родини, спричинював непримиренний конфлікт поколінь. Інтелігентні молоді жінки починали боротьбу з генієм домашнього вогнища — і їхні автобіографічні записки були переважно нарисами такої боротьби.

Конфлікт генерацій завжди усвідомлювався як колізія батьків/синів; мистецька традиція витворювалася переважно чоловіками, а відтак успадкування — чи відмова від спадщини — було справою чоловіків. На рубежі століть поступово витворюється жіноча мистецька традиція, і конфлікт генерацій перестає бути тільки протистоянням батьків/синів. Чи літературні «дочки» мусили покійно йти второваним *батьками* шляхом, чи могли тепер претендувати на питому материнський спадок? У кожному разі, українські письменниці-модерністки, як це було й в інших європейських літературах, прагнули означити специфіку жіночої творчості, жіночого письма, знайти авторитетних попередниць, на здобутки яких могли б взоруватися. Знаємо про захоплення Лесі Українки Марком Вовчком, про орієнтацію молодої Кобилянської на німецьку жіночу прозу тощо.

Жінки-письменниці, здається, часто гостріше відчували застійність літературного процесу й усїєї духовної атмосфери (і це можна пояснити, крім всього іншого, ще й могутнішим впливом зужитої традиції на них, більшою залежністю, тіснішими рамками, у які завжди заганяє жінку патріархальне суспільство) — так само, як і необхідність ціннісної переорієнтації. Вони були

незрідка сміливіші й радикальніші за метрів-чоловіків, хоча на жінок сильніше тисли патріархальні обмеження й табу. Окрім спільних для всіх проблем, пов'язаних із належністю до колоніальної культури, існували ще й дуже болючі колізії становища жінки-мисткині, яка не має навіть власної, уже виробленої, розмаїтої й гнучкої, художньої мови, для вираження *свого*, суто жіночого, емоційного й духовного досвіду. Їй поки що, як героїні Лесі Українки, «голосу не стане», щоб сказати про окремішність, несхожість, автентичність жіночого світу й про власну «жіночу рацію». «Бачите, — доводить Леся Українка в листі до Агатангела Кримського, — мужеська „рація“ в погляді на деякі справи дуже однобока, тому ми доповнюємо її своєю „рацією“; може, теж однобокою, але *тільки з них обох* може вийти щось ціле і справедливе»¹. Поряд із визначними класиками, Лесею Українкою й Ольгою Кобилянською, привертає увагу досвід багатьох і багатьох їхніх менш відомих сучасниць. Жіночі, феміністичні проблеми стають на початку століття осердям не одної літературної, навіть і журнальної, дискусії, їх обговорюють у найрізноманітніших аспектах. Уляна Кравченко, Надія Кибальчич, Дніпрова Чайка, Галина Журба, Катря Гриневичева, Наталя Романович-Ткаченко, низка інших авторок зосереджувалися на розкритті жіночої психіки й жіночого сприйняття світу. На відміну від таких письменниць старшого покоління, як Марко Вовчок, Олена Пчілка чи Наталка Полтавка (Надія Кибальчич), вони активніше дебатують власне феміністичні проблеми, особливості соціального, освітнього статусу жінки, її залежність від гендерних стереотипів та упереджень тощо. Багато уваги вони приділяють болючій колізії жіночого професійного самоствердження

1 Українка Л. Зібрання творів: У 12 т. Київ, 1979. Т. 12. С. 150.

та материнського обов'язку — вибору, який мусить здійснювати жінка, коли суспільство не клопочеться громадським вихованням дітей (ці колізії пов'язані, зокрема, з комплексом соціалістичних ідей), а чоловічі обов'язки традиційно ніби не вимагають постійної уваги до дитини. Саме в цей час виявилася й певна, сказати б, «стильова» єдність жіночої прози, особливість жіночого письма. Питома нерациональність, емоційність, зосередженість більше на глибинних емоційних процесах, на станах душі, ніж на екстенсивних описах/«завоюваннях» широкого довколишнього світу; вибаглива асоціативність, підкреслена увага до «дрібниць», до того, що в контексті чоловічої ціннісної ієрархії є малозначущим... Цей досвід загалом радше чуттєвий, ніж стандартизовано раціональний, принаймні він відсвіжував і доповнював уявлення про психологію модерної людини, ревізував багато усталених патріархальних понять. Нові фемінні риси, новий психологізм, жіночий еквівалент панівної традиції великою мірою й визначили своєрідність модернізму кінця XIX — початку XX століття.

«Той факт, що саме дві жінки пробували зруйнувати панівну ідеологію у сфері культури, не здається випадковим. Так само не здається випадковим, що серед їхніх опонентів, серед тих, хто сприйняли модернізм, інтелектуалізм, європеїзм з пересторогою, упередженням чи повним запереченням, були майже виключно чоловіки»². В українському модернізмі «існує ще одна ключова опозиція — жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального, яку цілком ясно усвідомлювали всі учасники цього літературного дискурсу»³.

2 Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ, 1997. С. 69.

3 Там само.

Леся Українка, реінтерпретуючи класичні сюжети, міфи й цінності європейського світу з жіночої точки зору, навіть незрідка за становищем «другої» статі визначає рівень демократичних свобод у соціумі.

Читачі «Боярині» опиняються в часі, коли почали рватися всі зв'язки й традиції, коли руйнувалася капілярна система української культури. Потрапивши до Москви, українка Оксана відчувається закиненою в зовсім чужий, ворожий простір. Політична угода не могла знівельювати цивілізаційний розрив. Оксана опинилася в середовищі, де послуговуються дуже відмінною системою цінностей.

Особливо наголошено підневільний статус жінки — власне, ставлення до неї є чи не визначальним для характеристики Росії як азійської деспотії. Дізнавшись, що за тутешнім звичаєм треба закривати обличчя, Оксана обурено питає: «Чи ми ж туркені?». Одяг, побут, стосунки — усе нагадує їй «бусурменські» традиції. В облаштуванні дому, яке завжди репрезентує певні символічні культурні моделі, підпорядкованість другої статі також послідовно марковано. Жінку розташовують у хатньому просторі так, щоб максимально ускладнити її долучення до екстер'єру. Коли невістка, співчуваючи хворій свекрусі, якій уже важко підійматися сходами нагору в «терем», радить перенести ліжко вділ, то виявляється, що є сувора заборона: «Ой ні, голубонько, нехай вже там, / у теремі... Тут на Москві не звичай, / щоб жінка мешкала на долі. Скажуть: / ото, стара, а звичаю не тямить!». Так само «нема тут звичаю з чоловіками / жіноцтву пробувати при беседі». Тож за наближення гостей треба чимдуж «тікати, як від татар».

Ще суворіше виявляється закараним перебування в публічному обширі міста. І вже найбільшим приниженням стала для новопосталої московської боярині

принука частувати гостей: вона має винести мед на тарелі, вклонитися, а боярин поцілує її в уста. Оксана сприймає цей звичай як образу й сексуальну наругу, але чоловік благає її поступитися, боячись помсти високого гостя. Якраз тоді Оксана «з жахом» остаточно усвідомлює безвихідність свого становища: «Та се ж якась неволя бусурменська».

Назагал, моделюючи образи нових жінок, українські модерністки дуже охоче вдавалися до історичних аналогій. Аспазія, Сапфо, алюзії до античності й до Великої французької революції — усі ці інтертекстуальні мотиви й символи знайдемо в багатьох авторок.

Закономірно, що модерні письменниці, громадські діячки врешті почали шукати можливості для усталення власних друкованих органів і творення інституцій. 1884 року заснують Товариство руських жінок у Станіславові. 1887-го зусиллями й коштом Наталі Кобринської та Олени Пчілки у Львові з'явився альманах феміністичного спрямування «Перший вінок». У 1893–1896-му Кобринська у видавництві «Жіноча бібліотека» випускає три книги альманаху «Жіноча доля». Ідеї жіночої емансипації підтримує радикальна інтелігенція, її пропагують такі найавторитетніші галицькі діячі, як Іван Франко та Михайло Павлик. Франкова стаття «Жіноча неволя в руських піснях народних» (опублікована 1883-го) була одною з перших літературознавчих розвідок, присвячених аналізу жіночої проблематики й жіночої психології. Галицькі активістки домагалися доступу до освіти, подавали петиції про розширення політичних прав.

На сторінках «Першого вінка» представлені чільні літературні імена: Леся Українка, Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Дніпрова Чайка... Кобринська виступила не лише як белетристка, а також і як авторка програмних статей. «Про рух жіночий в новіших часах»,

«Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові». Вона знов-таки стверджувала, що становище жінки є дзеркалом, у якому відбивається стан культури, рівень суспільних свобод. Усі теоретизування про інтелектуальну неспроможність жінки, спричинену її фізіологією, об'ємом мозку тощо, Кобринська вважає сміховинними. (Цими спекуляціями охоче займалася тоді модна супероб'єктивна наука евгеніка, представники якої доводили, — жарту, панове, геть! — що жінки, які займаються інтелектуальною працею, виснажують свою енергію і, отже, народжуватимуть дегенеративних дітей. Дбаючи — не мало й не багато — про запобігання виродженню людства, фахівці з евгеніки вимагали заборонити жінкам розумову працю. Водночас жінкам дуже охоче й легко ставили діагноз «істерія», знов же приписуючи як ліки заборону писати й читати. Такі-от психіатричні колізії відбиті, до речі, у драмі Лесі Українки «Блакитна троянда».)

Деякі пасажі Кобринської на сторінках «Першого вінка» звучать дуже-таки злободенно. «Інвективи ворогів окремого, феміністичного руху, що будто би в жіночих змаганнях з засади виступалося проти мужчин, суть зовсім не оправдані, — писала вона. — Взагалі жінки ніколи не виступали проти мужчин яко таких, а лиш проти соціального ладу, який мужчин зробив панами, а жінку зіпхав до положення невольниці, виключеної від охорони рівних прав, навіть від науки і матеріальної самостійності. Найбільше декларованих противників феміністичного руху побачили ми тоді, коли жінки зачали добиватись до університетів. Тоді-то появилися навіть такі мудрі, що на підставі ваги і величини мозку рішали, оскільки жінки спосібні до наукових студій, через що

поставали не раз гарячі полеміки. Такі полеміки скінчилися, однак, всюди побідою жіноцтва»⁴.

Дуже важливим моментом у зміні гендерних ролей та уявлень про розподіл сфер впливу стала Перша світова війна. Після масової мобілізації жінки мусили взятися за численні справи й обов'язки, обійняти звільнені посади, давати собі раду з проблемами, які подоти вважались суто чоловічою цариною. Причому це стосувалося різних суспільних галузей і рівнів. Коли спершу здавалося, що війна не триватиме довго, пропаганда закликала жінок найперш зберігати вірність героїчним захисникам батьківщини. Але невдовзі стало ясно, що конфлікт затягується на роки. Жінки тепер мусили рятувати економіку. Їх подеколи навіть мобілізували на «трудовий фронт», зокрема на збір урожаю. Вони почали опановувати професії водіїв, працювати на транспорті, пошті, врешті й у заводських цехах.

Виникали жіночі комітети, які займалися допомогою пораненим, опікувалися госпіталями. Така самоорганізація стала, окрім всього іншого, школою громадського життя. З'явилися жінки й у військових одностроях. Історію їхньої участі в бойових діях вивчено поки що дуже епізодично. Було відзначено героїзм учасниць сформованої ще перед війною жіночої сотні Українських Січових Стрільців. Олена Степанів стала одною з перших у Європі жінок, офіційно зарахованих на військову службу в статусі офіцера. Випускниця Віденського університету, історикиня, вона не хотіла зоставатися осторонь у боротьбі за українську державність. Брала участь у боях, нагороджена Срібною медаллю хоробрості та Військовим хрестом. Героїзму потребувала не лише безпосередня участь у боях. Потрібна була

4 Кобринська Н. Жінка та свобода. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 374.

допомога й цивільному населенню. Прикметною є діяльність Катрі Гриневичевої. Вихована у спольщеній родині, вона самохіть обирає українську національно-культурну ідентичність, починає писати. Під час війни їде працювати вчителькою в табір в австрійському Гмінді, куди запроторили українських селян, боячись їхньої нелояльності щодо Австро-Угорщини. Гриневичева розсилає статті про стан приречених бранців, і врешті публічний розголос і протести допомагають закрити табір і визволити ув'язнених.

Ще одним прикладом жіночого подвижництва, уже з історії Наддніпрянської України, може слугувати діяльність Людмили Старицької-Черняхівської. З початком війни вона за дорученням Товариства українських поступовців їде в Сибір, щоб організувати комітети допомоги для українських засланих, зокрема військово-полонених-галичан.

Досвід Першої світової війни вплинув також на зміну уявлень про «справжнього» чоловіка та про стать, яку звикли називати сильною. Так звані траншейні психози, нервові розлади, спричинені масованими артилерійськими обстрілами, враз скорегували уявлення лікарів про нервові хвороби як долю і спадок переважно жіночий. (Адже жінки тривалий час переважали кількісно в психіатричних клініках саме тому, що їм охочіше ставили відповідні діагнози. Переконавання в тому, що істерія є «хворобою дочки», тобто успадковується переважно по жіночій лінії, трималося дуже довго, зокрема і в дарвіністськи зорієнтованій медицині.)

Тепер же військовим психіатрам стало з межою ясністю зрозуміло, що міфи про мужність, про непіддатливість страху, розпачу й болю, про безбоязну гру з небезпекою — все це має під собою дуже мало психологічного ґрунту. Цікаво, як навіть самі

методи лікування кардинально змінилися, знов же, під впливом гендерних стереотипів. Жінкам із діагнозом «истерія» забороняли інтелектуальну діяльність, рекомендували абсолютну пасивність і приписували порпання з рослинами в саду. Таке собі вегетативне існування. З початком великої війни жертв окопного шоку треба було якомога швидше повертати назад на лінію фронту. І медики переймалися вже не спасенним споглядальним спокоем, а необхідністю щодня досягати хоч маленького успіху чи якоїсь перемоги над собою й обставинами. Дихотомія «активний чоловік в екстер'єрі/пасивна жінка в інтер'єрі» продовжувала визначати навіть діагностику й лікування. (Зачіпаючи цю проблему ставлення до нервових хвороб у драмі 1896 року «Блакитна троянда», Леся Українка назвала лікарську заборону писати й читати «варварством, а не коруванням».)

Повернувшись із війни, учорашні солдати опинилися вже в інакшій реальності. Звісно ж, жінок одразу стали закликати повернутися до домашнього вогнища й дбати про родини та дітей. Насправді це означало вимогу звільнити робочі місця, які жінкам вимушено віддали, аби врятувати економіку. Однак подібні заклики й лозунги вже не виглядали аж так дієвими, тим паче безальтернативними. Досвід, отриманий «другою статтю», унеможлилював простий поворот до передвоєнної патріархальної «норми».

У кількох країнах жінки добилися виборчих прав, зокрема в Австрії та Угорщині, Німеччині, Бельгії та Великобританії. Після Лютневої революції 1917 року Тимчасовий уряд спершу відмовився надати доступ до виборчих дільниць обом статям, але після численних мітингів і демонстрацій таки задовольнив вимоги добре організованих протестувальниць.

Варто наголосити одну дуже важливу відмінність. Як підкреслювали авторитетні дослідниці, зокрема Марта Богачевська-Хом'як, у колоніальних державах жіночі організації менше, ніж у західноєвропейських рухах, акцентували на доступі до рівних прав і можливостей, освітніх, економічних тощо, особливо домагаючись на томість участі в громадському житті. Надзвичайно цікавою в такому контексті виглядає діяльність «Союзу українок». Його установчий з'їзд відбувся 1921 року у Львові. Гаслом організації став так званий «фемінізм дії». Політика «Союзу» всіляко толерувала співпрацю з різними громадськими організаціями, з освітніми, кооперативними рухами. Уже в перші роки свого існування «Союз» клопотався організацією курсів, де викладали основи гігієни, економічних знань. Для жінок-селянок влаштували навчання з крою та шиття, вишивання, здійснювали проекти для підтримки народного мистецтва. Водночас організовували й лекції з історії України, її культури, сприяли відзначенню річниць. Багато було зроблено для формування політичної свідомості галицького жіноцтва. Коли 1928 року головою «Союзу українок» стала авторитетна й діяльна Мілена Рудницька, він мав орієнтовно 60 філій. Впродовж наступного десятиліття постало понад тисячу селянських гуртків. За різними оцінками, організація налічувала до 100 000 членів. Ставши послом до польського Сейму, Мілена Рудницька працювала в комісіях з освіти та зовнішніх справ. Вона брала участь у міжнародних жіночих конгресах, виступала на важливих форумах. У червні 1934 року в Станіславові відбувся Конгрес українського жіноцтва, на якому було поставлено амбітне завдання створення Всесвітнього союзу українок. Польська влада кілька разів пробувала заборонити «Союз українок», але активні протести змусили скасувати дискримінаційні рішення.

«Союз українок» обстоював національні права меншини в чужій державі, натомість на Наддніпрянщині діячки жіночого руху взяли активну участь у розбудові держави власної. У Центральній Раді Української Народної Республіки працювали Людмила Старицька-Черняхівська, Валерія О'Коннор-Вілінська, Софія Русова, Марія Грушевська, Любов Яновська, Зінаїда Мірна. Згодом, уже в еміграції, деякі з них співпрацювали із «Союзом українок» і світовим жіночим рухом.

У цій фазі, коли йшлося про рівність політичних і громадянських прав, емансипаційну та феміністичну ідеологію намагалися використати в різних партійних програмах, переважно підпорядковуючи жіночі інтереси якимось за визначенням «вищим» цінностям. Так, одним із вимовних символів більшовицької революції 1917 року стала дівчина в червоній косинці, полум'яна комуністка, комісарка в оспіваній пролетарськими поетами строгій шкірянці. Якраз тоді привертає увагу й по-новому осмислюється образ жінки зі зброєю в руках. І в художній літературі, і в публіцистичній, газетній риторичі ранніх двадцятих саме така жінка виступає уособленням якнайрадикальнішого розриву з ненависним передреволюційним минулим. Адже вона виходить на авансцену історії, позбувшись подвійної маргіналізації, класової та гендерної. Створені тоді переможною більшовицькою владою «жіночі ради» насправді не передбачали виконання завдань і функцій емансипаційного руху. Режим швидко ставав усе більш тоталітарним, і правами меншин та груп він не надто переймався.

А вже від середини двадцятих, коли поспішна індустріалізація у відсталій країні потребувала робочих рук, у радянській культурі розпочався процес, який варто назвати маскулінізацією жінки. У численних так званих виробничих романах, зокрема про будівництво

Дніпрогесу, «народження міст» у голому степу, зазвучали мотиви змагальності між статями. Жінку часто використовували як інструмент чи засіб для виховання чоловіків. Радянська пропаганда задля інтенсифікації продуктивності праці підносить гасло так званого «соціалістичного змагання» між трудовими колективами. Часто таке суперництво влаштували між чоловічими та жіночими бригадами. Принаймні у романних сюжетах завжди перемагали, зрозуміло, жінки, тим самим спонукаючи чоловіків працювати краще.

Звільняючи жінку і пропонуючи їй нові види діяльності, держава обіцяла перебрати на себе функції виховання дітей, облаштування побуту. Насправді зроблено було вкрай мало, а жінка несла подвійний тягар і домашніх, і професійних обов'язків.

Настрої «золотих двадцятих» із їхнім пафосом свободи, лібералізації, повоєнними надіями на гармонійне облаштування світу в наступне десятиліття змінюються дедалі похмурішими й жаскішими передчуттями. Усталення тоталітарних режимів у кількох країнах Європи означало послаблення жіночих рухів. В Україні про їхні здобутки не згадували так довго, що коли вже аж наприкінці ХХ століття знову постали феміністичні організації, їх звинуватили в «експорті» чужої й шкідливої для утвердження української ідентичності ідеології.

Однак із відкриттям архівів і падінням заржавілих замків «спецхранів» почав оприявнюватися цілий забутий культурний пласт. Імена й долі, книги й маніфести, журнали й романи, суспільні експерименти й політичні акції... Те, що зробили вітчизняні феміністки в першій третині ХХ віку, потужно вплинуло на все подальше неспокійне й трагічне століття. Деяких стандартів, заданих тоді, ми ще не досягли й нині. Але принаймні знаємо, що ця авторитетна національна традиція існує.

І що всі заклики повернутися до старого доброго ладу, до втраченого патріархального раю лунають лише через лукавство або примітивне незнання історії. Культурну амнезію українців старанно й довго плекали. Не подолавши її, так і не зможемо зрозуміти, де ж ми опинилися і яку дорогу обрати на черговому історичному перехресті.

Віра Агеева